

Framtiden i våre hender

Ole Jacob Madsen,

John Petter Fagerhaugs innsigelser mot mine påstander i forrige nummer kan kort oppsummeres med: «Hva er egentlig problemet (ditt) med tiden vi lever i?»

John Petter Fagerhaugs tilsvarende «Tilbake til fortiden?» på min artikkel skal ha ros for åpent å ta stilling ved å ta den liberale individualismen i forsvar, en individualisme som for ham er et historisk testament til «menneskets evne til å ta vare på seg selv og andre». Da er det forståelig at han finner de dominerende ideologiske retninger i Vesten som konsumentkultur og nyliberalisme, som jeg hevder psykologien understøtter, lite problematiske. Fagerhaugs innsigelse, slik jeg leser ham, kan derfor enkelt og greit oppsummeres med spørsmålet: «Hva er egentlig problemet (ditt) med tiden vi lever i?»

DEBATT: NYLIBERALISME

Ole Jacob Madsens artikkel «Psykologi, samfunn og etikk» knytter psykologien til individualismen og nyliberalismen, og kritiserer faget for å forsterke en samfunnsutvikling som er skadelig for de samme individene psykologene er satt til å behandle. John Petter Fagerhaug kommenterte Madsens artikkel i samme utgave, og forsvarte den liberale individualismen. For er det så galt at individet mer og mer styrer seg selv?

Individet - politikkenes referanseramme

Et hovedpoeng i min artikkel var at psykologi og psykoterapi kan se ut til å virke mot sin hensikt om vi tar av oss de rent kliniske og individfokuserende brillene og isteden anlegger et bredere samfunnsperspektiv. For å illustrere dette tok jeg blant annet utgangspunkt i *individualisering*, en sosiologisk term som peker på at enkeltmennesket i stadig større grad blir holdt ansvarlig for samfunnets endringer og motsetninger (Beck & Beck-Gernsheim, 2002). Denne individualisering er dels en konsekvens av store endringer i overgangen til det moderne, slik som økt sosial mobilitet, individuell sysselsetting, økonomisk fristilling, mer fritid og likestilling. Men flere samfunnsforskere forstår individualiseringen også som en menneskeskapt og ideologisk prosess, fordi den medfører strukturelle endringer av forholdet mellom individ og samfunn, og dermed også etablerer et nytt grunnlag for politikken. Individet blir politikkenes fremste referanseramme, og enkeltmennesket ansvarliggjøres i ekstrem grad for eventuelle utfører som måtte ramme det. Tilhengerne av denne utviklingen fremstiller det hele som en naturlig, ønsket og ansvarlig gang. Kritikerne av nyliberalismen viser derimot utviklingens godt skjulte ideologi, en ideologi som forsøker å etablere nye varige spilleregler for en politikk som henvender seg direkte til enkeltindividet, men som gir en falsk løsning som fører til økt isolasjon og maktesløshet. Jeg ønsker med andre ord å vise hvordan slike strukturelle endringer gir seg utslag i psykologien, både som praksis og som fag.

Foucault bruker begrepet *biomakt* om denne politiske utviklingen. Det betyr kort og godt at det avgjørende ved tilværelsen blir hvor godt den enkelte forvalter sine menneskelige ressurser. Det nyliberale subjektet blir pålagt å styre seg selv, og dette er noe historisk nytt. Jeg setter i teksten spørsmålsteget ved om denne endringen gir unike muligheter med et uendelig boltringsrom, eller om

det snarere innebærer en irreversibel transformasjon av menneskets forhold til seg selv som reduserer mennesket til en administrativ bedrift som til slutt blir utmattet av dette arbeidet?

Selv om det med Fagerhaugs blikk kan virke som jeg maner frem et skrekkelig bilde av tiden vi lever i, var målet med artikkelen min heller å ta den eksisterende kritikken på alvor ved å vise frem hva som står på spill. Og videre, fordi psykologien har rollen som selvets fremste ekspertise, å vise at faget er etisk forpliktet til å ta stilling til implikasjonene ved denne samfunnsutviklingen. I en situasjon hvor ulike ekspertgrupper på selvet, og da ikke minst psykologien, er høyt etterspurt, bør vi kanskje være ekstra mistenksomme. Den kritiske selvrefleksjonen bør hentes frem fra historiens glemsel og gis en sentral plass i profesjonens diskurs. Dessverre synes det å være det motsatte som skjer i psykologifaget i disse dager. Tilsynelatende beruset av sin egen suksess tilbyr faget sin kompetanse ubetenksomt i alle mulige samfunnssfærer.

Tilsynelatende beruset av sin egen suksess tilbyr psykologien sin kompetanse ubetenksomt i alle mulige samfunnssfærer

Frihet som parodi

Fagerhaugs resolute forsvar for individualismen og hans polemikk mot meg gjennom utsagn som «tilbake til fortiden» og «tilbake til et mer kollektivt samfunn» tyder på at Fagerhaug har et meget fremskrittvennlig syn på historien. Slik sett plasserer han seg blant de som forstår kapitalismen og Vestens frihet som menneskehetens største oppfinnelse til nå. Det er modig gjort i en tid med finanskriser og hvor begrepet «den nye imperialismen» brukes om USAs kriger i Irak og Afghanistan, begge helliggjort nettopp av mål om demokrati og frihet (Harvey, 2003).

Fagerhaugs omgang med begrepet frihet er like lemfeldig. Han argumenterer hele tiden som om frihet er et absolutt, og diskuterer derfor aldri hva man fyller friheten med. I stedet forstås friheten som om det var en evig størrelse, uavhengig av historisk og kulturell kontekst. Da får han ikke med seg at friheten blir en parodi i konsumentkulturen. For friheten er redusert til en vits når «frihet til å velge» dreier seg om tørket eller fersk timian på Meny.

«Noe har skjedd med friheten» innleder Arne Johan Vetlesen sitt essay «Når valgfrihet blir valgtvang» (Vetlesen, 2007, s. 49). Jeg er usikker på om Fagerhaugs forståelse av frihet og tvang egner seg til å fange opp slike forskyvninger i de samme begrepene. Et annet poeng som ikke synes å gi resonans hos Fagerhaug, er hvordan den liberale individualismen rommer en kime av tomhet og meningsløshet for samfunnets borgere. *Den atomistiske individualismen* som både tidsånden og Fagerhaug forfekter, fører ikke til mer autonomi og frihet, men mindre. De klassiske liberale prinsipper risikerer å bli til en skjult ideologi hvor man kun taler om fravær av begrensninger, uten blikk for de sosiale, politiske og kulturelle forhold som konstituerer friheten. Mennesket overlatt til seg selv med et grenseløst identitetsprosjekt kan lett skape meningsløshet, tomhet og psykiske lidelser. Jeg brukte selvrealisering i vår tid som et eksempel på en mulig kulturell oppskrift for depresjon: Alle blir fortalt at de har noe unikt inne i seg som de bare må forvalte riktig, men ikke alle kan bli forfattere, skuespillere eller vinne *Top Model*. Dermed oppstår det et gap mellom ambisjoner og evner og muligheter, noe som nettopp er en velkjent definisjon på depresjon. Når Fagerhaug sier at hans klienter «trenger en person mer enn noe annet: seg selv», høres det ut som han har vært på tur i Dovregubbens hall der trollenes motto i *Peer Gynt* lyder «Seg selv nok». Mitt syn er det motsatte: Jeg tror mennesket i vår tid risikerer å få nok av seg selv. Vi lengter etter noe utenfor oss selv. Vi er imidlertid fullt sysselsatt med å fylle det tomme selvet med nye varer, tjenester, opplevelser og identiteter (Cushman, 1990).

Jürgen Habermas har kalt det moderne et uinnfridd løfte om frigjøring. Psykologien, som et ekte barn av opplysningsprosjektets optimisme, der vitenskapen og rasjonalitet var veien til menneskehetens selvrealisering, bør spørre seg hvor den er på vei. Frihet er ikke uten begrensninger. Individets utfoldelse av sin frihet er illegitim og bør stoppes om den skader og hindrer andres frihet (Mill & Gray, 1998). Nettopp slik forholder det seg historisk og politisk i dagens geopolitiske verdensbilde, der vår frihet er vunnet og langt på vei fortsatt går på bekostning av svake grupper i den tredje verden. Norske psykologer er med andre ord blant de privilegerte. Solidaritet med svake grupper er imidlertid ikke et begrep i Fagerhaugs egosentristiske verdensbilde. Ekstra ille blir det når Fagerhaug får seg til å si at individualismens svakheter er bra fordi det gir oss de utfordringer vi som mennesker trenger. Fagerhaug eksemplifiserer her psykologi på sitt mest vulgære: Grunnlaget og strukturene for verden lar vi være i fred, for vi kan jo alltid endre vår holdning, tenke positivt og føle oss vel!

Hva beveger verden?

Forklaringen på Fagerhaugs verdensbilde finnes kanskje i de populære bøkene til den russisk-amerikanske forfatterinnen og filosofen Ayn Rand (1905 - 1982), ikke minst kjent for hovedverket *Atlas Shrugged* (1957), på norsk oversatt til «Den som beveger verden» og gjerne omtalt som kapitalismens Bibel (Rand, 1957). I hvert fall lyder Fagerhaug som et ekko av Rand, som mente menneskehetens utvikling hadde ego som sin primære kilde, der han maner til egostryking og skriver: «Individet skaper verden.» For meg forholder det seg omvendt: Verden skaper individet. Mennesket er fra bunnen av et samfunnsvesen, individuasjon kan bare foregå gjennom samfunnets støpeskje. Det er tilværelsen som konstituerer bevisstheten og ikke bevisstheten som konstituerer tilværelsen (Marx & Engels, 1998). Ergo: Det er de sosiale, politiske, historiske og kulturelle forholdene som individuerer mennesket (ulikt). Disse meningssystemenes betydning for individet forsvinner i Fagerhaugs utpregede metodiske individualisme.

Rand var nærmest militant i sin avvisning av kommunismen, og Fagerhaug forsøker da også å antyde at jeg driver en farlig lefling med kollektivtenkning der fortidens totalitære regimer som kommunisme, fascisme og nazisme spøker i bakgrunnen. Her skorter det imidlertid på Fagerhaugs forståelse av hva som beveger verden. Religionssosiologiske og -psykologiske undersøkelser av for eksempel fascismebevegelsen i Tyskland i mellomkrigsårene viser snarere hvordan despoter som Hitler fyller et meningsvakuum blant folket nettopp hvis Keiser og nasjonalstat eller Gud og kristendom ikke lenger gir en overordnet mening til tilværelsen (Bataille, 1985; Jung, 1964). Det forholder seg altså omvendt av det Fagerhaug antyder: Det er først ved bortfallet av den kollektive meningsrammen som gir den enkeltes liv et større mål og mening, at slike massesuggesjoner finner sted. Selv om vi i dag angivelig lever i en idéhistorisk epoke der de store ideologiene er døde, er ikke faren for at dette vil skje igjen, over. Don Draper fra TV-serien *Mad Men* oppsummerer elegant gjennomslaget for etterkrigstidens forbrukerkultur der industrier som markedsføring og psykologi blomstrer, med ordene: «People wanna be told what to do so badly that they listen to anyone.»

FRIHET: - Fagerhaug argumenterer hele tiden som om frihet er et absolutt, og diskuterer derfor aldri hva man fyller friheten med, skriver Ole Jacob Madsen. Foto: Yay Micro

Mitt anliggende var ikke å diskutere frihet og paternalisme, det vil si hvorvidt mennesket selv eller staten skal ta valgene for det, selv om det passer inn i Fagerhaugs «fiendebilde» mellom individ og stat, individualisme og kollektivism. Det jeg peker på, er nødvendigheten av en god miks mellom individuelle og samfunnsmessige behov. Om balansen er god, vil samfunnet ha en sunn utvikling, og mennesket vil ha en opplevelse av å være innskrevet i et kollektiv som er større enn det selv, delaktig i et prosjekt som gir tilværelsen mening. Uten tilhørighet risikerer individualitet å bli et tomt skall isolert fra omgivelsene. Når dette skjer, blir rett nok etterspørselen etter psykologi stor, men uten et kritisk blikk på egen praksis i forholdet til samfunnet den praktiserer i, risikerer den velmenende psykolog bare å befeste det eksisterende verdenssynet i sitt misforståtte forsvar for den private personen mot kravene fra omverdenen. Dette igjen bare forsterker utgangspunktet, nemlig menneskets følelse av å være atskilt fra verden (McCarthy, 1996).

Forblindet av psykologi og individualisme

Fagerhaugs lesning av min tekst så vel som hans svar illustrerer noe av mitt ankepunkt mot psykologien: Politikk og fag forstås uavhengig av hverandre. Det er den beste forklaringen jeg finner på at Fagerhaug leser meg som om jeg kun har politiske slagord å komme med og ingen analyse. Jeg skal likevel gi Fagerhaug honnør for hans konvergente syn på fag og politikk. Det er derfor forståelig at Fagerhaug ikke forstår min beskyldning om psykologens dobbeltmoralisme. Men jeg mistenker at Fagerhaugs urokkelige tro på individets evne til å ta vare på seg selv ikke er helt representativ for norske psykologer generelt. Som de fleste med høyere utdanning tror jeg de er kritiske til kapitalismen, og stemmer SV eller Arbeiderpartiet; de sympatiserer med Palestina, og vemmes av forklaringsmodeller som hevder at samfunnets utstøtte selv har skylden for den situasjon de har havnet i takket være den frie vilje. Er disse humanistiske sosialdemokrater klar over at effektene av faget de forvalter, bidrar til og opprettholder en samfunnsutvikling de helst vil ta avstand fra?

Til tross for Fagerhaugs klare ståsted og at han personifiserer «psykologiens sjel», får ikke debatten med ham frem det vesentligste i min artikkel, nemlig at psykologien kanskje er den beste løsningen vi har på menneskelige lidelser i dagens samfunn, men ikke nødvendigvis fremstår som en varig kulturell oppskrift for sunn samfunnsutvikling. Om samfunnet korrumpere, vil det til slutt slå tilbake på enkeltmennesket. Forblindet av psykologien og den liberale individualismens tro på et universelt subjekt synes vi imidlertid dømt til å søke løsninger i feil ende av årsakskjeden.

Alt er ikke galt, verken med tiden vi lever i eller psykologien per se. Psykologifaget står likevel overfor en rekke sosiopolitiske utfordringer i tiden fremover. Viljen til å virke politisk er anselig i NPF, men engasjementet savner symptomatisk nok ideologiske visjoner. Dersom psykologien skulle gjenoppta det gamle slagordet «Alt er politisk» og aksepterer sitt samfunnsansvar, er det derfor trolig strategiske motiver og ikke etiske hensyn som tvinger det frem. Det er forresten kanskje blitt ett og det samme.

ole.madsen@svt.uib.no

FRIHET: - Fagerhaug argumenterer hele tiden som om frihet er et absolutt, og diskuterer derfor aldri hva man fyller friheten med, skriver Ole Jacob Madsen. Foto: Yay Micro